

Κώστας Γραμματόπουλος (1916–2003): Ὁ χαρακτήρας τῆς παιδικῆς μας ψυχῆς

Βασίλης Η. Τριζώνης

Ἀγίου Δημητρίου 38

162 31 Βύρωνας

Ἀττική

E-mail: utrizonis@yahoo.com

Abstract

Kostas Grammatopoulos, a prolific Greek painter and engraver, died in Athens, Greece, on October 1, 2003, at the age of 87. Grammatopoulos was a student of another great Greek engraver, Yiannis Kefallinos (1894–1957), at the Athens School of Fine Arts. In 1959, he became a professor of Engraving at the same school, only to raise the level of his profession from a book-decorating craft to a visual art equal to painting. Grammatopoulos, though not a household name in his native Greece, has marked the childhood memory of several generations of Greeks. In 1955, he engraved the drawings for an *abécédtaire* to be used by the first-year elementary school students. That book was used—and abused—for more than 30 years in the Greek educational system.

Εἰσαγωγή

Σπάνια τὸ ἔργο ἑνὸς ἀνθρώπου μπορεῖ νὰ ἀγγίξει τὴν μνήμη πολλῶν γενεῶν χωρὶς ὁ ἴδιος ὁ δημιουργὸς νὰ εἶναι εὐρέως γνωστός. Αὐτὸ συμβαίνει στὴν

Γυναίκες τῆς Πίνδου
(ἔγχρωμη λιθογραφία, 1940)

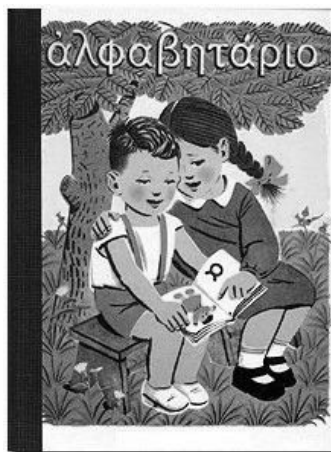
Ἐμπρός τῆς Ἑλλάδος παιδιά!
(ἔγχρωμη λιθογραφία, 1940)

περίπτωση τοῦ Κώστα Γραμματόπουλου, τοῦ ζωγράφου καὶ χαράκτη ὁ ὁποῖος δημιούργησε τὶς εἰκόνες μετὰ τὴν Ἄννα, τὴν Ἑλλη, τὴν Λόλα καὶ τὸν Μίμη γιὰ τὸ Ἄναγνωστικὸ πού ἐθρεψε κάμποσες γενιές πρωτάκια ἀπὸ τὸ 1955 ἕως τὸ 1978.

Ὁ Κώστας Γραμματόπουλος πέθανε στὴν Ἀθήνα τὴν 1η Ὀκτωβρίου τοῦ 2003, μετὰ ἀπὸ μακροχρόνια πάλη μετὰ ἀνίατη ἀσθένεια. Ἐτοῦτο τὸ κείμενο ἀποτελεῖ ἕνα σύντομο φόρο τιμῆς καὶ ἕνα ὕστατο χαιρετισμὸ σ' αὐτὸν πού — ἴσως ἀθελά του — χάραξε γιὰ πάντα τὴν παιδική μας μνήμη.

Τὰ πρῶτα χρόνια

Ὁ Κώστας Γραμματόπουλος γεννήθηκε στὴν Ἀθήνα στὶς 4 Σεπτεμβρίου τοῦ 1916. Μετὰ ἐμφυτη κλίση πρὸς τὶς καλὲς τέχνες, στὴν ἡλικία τῶν 14 ἐτῶν δημιούργησε τὶς πρῶτες ὄριμες ἐλαιογραφίες του. Μαθήτευσε στὴν Ἀνωτάτη Σχολὴ Καλῶν Τεχνῶν (ΑΣΚΤ), ὅπου ἀσχολήθηκε κυρίως μετὰ τὴν χαρακτηριστικὴ ἔχοντας γιὰ δάσκαλο τὸν μεγάλο ἑλληνα χαράκτη Γιάννη Κεφαλληνό (Ἀλεξάνδρεια 1894 – Ἀθήνα 1957). Φοίτησε ἐπίσης στὴν Ἀνωτάτη Σχολὴ Καλῶν Τεχνῶν τοῦ Παρισιῦ (École nationale supérieure des beaux-arts, ENSBA). Συμμαθητὲς τοῦ Γραμματόπουλου στὴν ΑΣΚΤ ἦταν οἱ μετέπειτα πολὺ γνωστοὶ χαράκτες Τάσος (Τάσος Ἀλεβίζος, 1914–1985) καὶ Βάσω Κατράκη (1914–1988).

Τὰ ἄλφαβητάρια πού εἰκονογράφησε ὁ Κώστας Γραμματόπουλος: ἄριστερά *Τὰ καλά παιδιά* τοῦ Ἐπαμεινώνδα Γεραντώνη (1949) καί δεξιά τὸ *Ἄλφαβητάριο* τοῦ Ἰωάννη Γιαννέλη καί τοῦ Γεωργίου Σακκά (1955).

Μὲ τὴν κήρυξη τοῦ Ἑλληνοϊταλικοῦ Πολέμου τὸ 1940, ὁ Γραμματόπουλος καὶ οἱ συμμαθητές του, ὑπὸ τὴν καθοδήγηση τοῦ Γιάννη Κεφαλληνοῦ, καταπιάστηκαν μὲ τὴν δημιουργία ἀφισῶν προπαγανδιστικῶν γιὰ τὴν ἀνάγκη τοῦ πολέμου («ἐθνικῆς σκοπιμότητος» τὴν ἀποκάλεσε τὸ Ὑπουργεῖο Στρατιωτικῶν πού τὴν παρήγγειλε). Δυὸ ἀπὸ τὴν πλέον γνωστὴ ἀφίσες πού φιλοτέχνησε ὁ ἴδιος ὁ Γραμματόπουλος τὸ 1940 εἶναι οἱ *Γυναῖκες τῆς Πίνδου* καὶ *Ἐμπρὸς τῆς Ἑλλάδος παιδιὰ*. Στὰ σκοτεινὰ χρόνια τῆς γερμανικῆς κατοχῆς, οἱ μαθητές τοῦ Γιάννη Κεφαλληνοῦ φιλοτέχνησαν χαρακτηριστικὰ γιὰ προπαγανδιστικὴ ἀφίσες ἐναντίον τῶν κατακτητῶν.

Τὰ βιβλία καὶ τὰ ἀναγνωστικά

Ἀκολουθώντας τὰ βήματα τοῦ δασκάλου του, ὁ Κώστας Γραμματόπουλος καταπιάστηκε κατ' ἀρχὰς μὲ τὴν ξυλογραφία γιὰ τὴν διακόσμηση βιβλίων. Λίγα ἀπὸ τὰ βιβλία πού φιλοτέχνησε ὁ Γραμματόπουλος στὴν ἀρχὴ τῆς σταδιοδρομίας του, ὅπως τὸ *Ἐαρινὸ* τοῦ Ἄλκη Ἀγγέλογλου (Ἐκδόσεις Ἄλφα, 1943) καὶ τὸ *Σ' Ἀγαπῶ* (ἀνθολογία νεοελληνικῶν ἐρωτικῶν ποιημάτων, Ἐκδόσεις τῶν Φίλων, 1951), τὰ βρίσκει κανεὶς σήμερα στὰ παλαιοβιβλιοπωλεῖα.

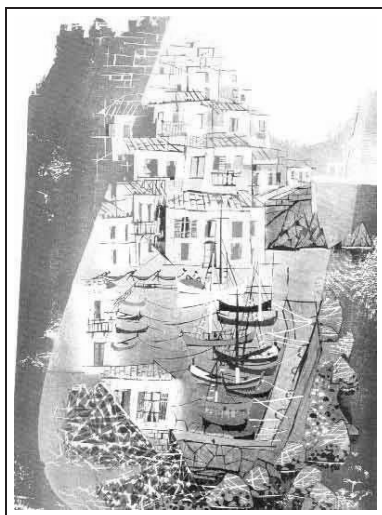

Ἡ Ἑλλη καὶ ἡ Ἄννα ποὺ συνόδευσαν πάμπολλες γενιές στὰ πρῶτα σχολικὰ τους βήματα καὶ τραύματα.

Ἡ πρώτη ἐπαφὴ τοῦ Γραμματόπουλου μὲ τὸ εὐρὺ ἑλληνικὸ κοινὸ ἔγινε τὸ 1949, ὅταν φιλοτέχνησε τὴν ἐξαιρετικὴς ἐγχρωμὲς εἰκόνες γιὰ τὸ ἀναγνωστικὸ τῆς Α' τάξης τοῦ δημοτικοῦ σχολείου *Τὰ καλὰ παιδιὰ*. Τὸ βιβλίο αὐτό, γραμμένο ἀπὸ τὸν Ἐπαμεινώνδα Γεραντώνη, εἶχε γιὰ κεντρικοὺς χαρακτήρες τέσσερα κορίτσια: τὴν Ἑλλη, τὴν Νίνα, τὴν Λέλα καὶ τὴν Λένη. Ἦταν βιβλίο πολὺ πρωτοποριακὸ γιὰ τὴν ἐποχὴ του, μιᾶς καὶ δὲν ἔμοιαζε καθόλου μὲ τὰ ἄκρως ἐθνικιστικὰ ἀναγνωστικὰ τῶν μεγαλύτερων τάξεων. Χρησιμοποιήθηκε, ὡστόσο, στὰ δημοτικὰ σχολεῖα μόνο γιὰ μίαν πενταετία.

Τὸ 1955, *Τὰ καλὰ παιδιὰ* ἀντικαταστάθηκαν ἀπὸ τὸ *Ἀλφαβητάριο*, ποὺ ἔγραψαν ὁ Ἰωάννης Γιαννέλης καὶ ὁ Γεώργιος Σακκάς καὶ εἰκονογράφησε καὶ πάλι ὁ Κώστας Γραμματόπουλος. Τὸ *Ἀλφαβητάριο* ἔμελλε νὰ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ μακροβιότερα ἀναγνωστικά. Χρησιμοποιήθηκε στὴν πρώτη τάξη τοῦ δημοτικοῦ σχολείου μέχρι τὸ 1978! ἔκανε συνολικὰ τρεῖς ἐκδόσεις, τὸ 1955, τὸ 1965 καὶ τὸ 1978. Κατὰ τὴν περίοδο τῆς δικτατορίας, ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ ἄλλο ἀλφαβητάριο μὲ διαφορετικὸ ἐξώφυλλο καὶ τὴν παράσταση τῆς 21ης Ἀπριλίου μὲ τὸν φοῖνικα στὴν δεύτερη σελίδα, ἀλλὰ ἐπανῆλθε σὲ χρῆση μὲ τὴν μεταπολίτευση τοῦ 1974.

Στὸ *Ἀλφαβητάριο*, ἡ Λόλα, ἡ Ἄννα, ἡ Ἑλλη καὶ ὁ Μίμης ξεναγοῦν τοὺς ἐξάχρονους μαθητὲς στὰ γράμματα τῆς ἀλφαβήτας μὲ μικρὲς, ἀπλὲς φράσεις καὶ ὠραῖες ζωντανὲς εἰκόνες παρμένες ἀπὸ τὴν καθημερινὴ ζωὴ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαρχίας τοῦ 1950. Τὰ παιδιὰ μαθαίνουν γιὰ τὴν ἀνοιξη, τὰ χελιδόνια, τὸ ψωμί, τὰ

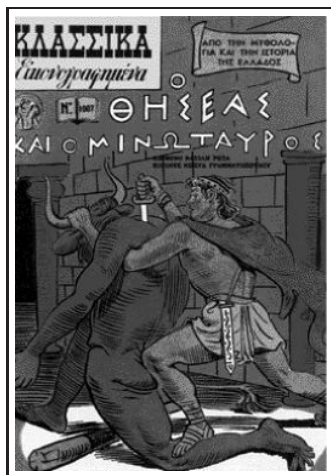
Κ. Γραμματόπουλος, *Μέθυνα*
(έγχρωμη ξυλογραφία, 1971)

ζῶα, τὸ φεγγάρι, τὸν ἥλιο ποὺ δύει, καὶ πηγαίνουν ἐκδρομὴ στὴν θάλασσα μ' ἓνα αὐτοκίνητο ... ποὺ ἔφερε ὁ πατέρας ἀπὸ τὴν ἀγορά.

Ἄξιζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὸ *Ἀλφαβητάριο* εἶχε στοιχειοθετηθεῖ μὲ τοὺς παλιούς χαρακτήρες Nebiolo. Οἱ χαρακτήρες αὐτοὶ εἶναι κατὰ πολὺ πιὸ εὐανάγνωστοι γιὰ τὰ μικρὰ παιδιὰ ἀπ' ὅτι οἱ χαρακτήρες Helvetica, οἱ ὁποῖοι χρησιμοποιοῦνται κατὰ κόρον στὰ νέα βιβλία τοῦ ΟΕΔΒ. Ὅμως, δυστυχῶς, οἱ χαρακτήρες Nebiolo δὲν κυκλοφόρησαν ποτὲ σὲ ψηφιακὴ μορφή.

Καλλιτέχνης καὶ δάσκαλος

Τὸ 1959, ὁ Κώστας Γραμματόπουλος διαδέχθηκε τὸν Γιάννη Κεφαλληνὸ στὴν διεύθυνση τοῦ ἐργαστηρίου χαρακτικῆς τῆς ΑΣΚΤ. Ἀπὸ τὴν θέση αὐτή, στὴν ὁποία παρέμεινε μέχρι τὸ 1985, ὁ Γραμματόπουλος εἰσήγαγε στὴν χαρακτικὴ τὴν ἐλεύθερη τεχνικὴ ἀποδεσμευμένη ἀπὸ τὰ παραδοσιακὰ ὕλικά. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, ὁ Γραμματόπουλος βοήθησε τοὺς καλλιτέχνες, ἰδιαίτερα μετὰ τὸ 1960, νὰ ἐκφραστοῦν πιὸ προσωπικὰ καὶ σχεδὸν ζωγραφικά. Γι' αὐτὸ καὶ τὰ μαθήματά του τὰ ἐπέλεξαν πολλοὶ σπουδαστές, ἀρκετοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους πῆγαιναν γιὰ δεύτερο πτυχίο. Συνήθιζε δὲ ὁ Γραμματόπουλος νὰ πηγαίνει, μὲ τὴν βοήθεια χορηγῶν,

Δημιουργίες λαϊκής κουλτούρας από τὸν Κώστα Γραμματόπουλο. Ἀριστερὰ τὸ ἐθνόσημο τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας (1975) καὶ δεξιὰ Ὁ Θησεὺς καὶ ὁ Μινώταυρος σὲ κείμενα Βασίλη Ρώτα στὴν σειρά *Κλασσικά Εἰκονογραφημένα* (ἐκδ. Ἄτλαντίς).

τοὺς σπουδαστές του στὸν Μόλυβο, ὅπου περνοῦσαν μαζί ὄλο τὸ καλοκαίρι ζωγραφίζοντας.

Στοὺς μαθητές τοῦ Γραμματόπουλου συγκαταλέγονται ὁ ἐκλιπὼν χαράκτης καὶ λιθογράφος Βασίλης Χάρος (1938–2000), ὁ Νίκος Ἀλεξίου, ὁ Ἀντώνης Ἀπέργης, ὁ Μανώλης Γιανναδάκης, ὁ Περικλῆς Γουλάκος, ὁ Ἀχιλλέας Δρούγκας, ὁ Κώστας Καζάκος, ἡ Εὔα Μελά, ἡ Ρουμπίνα Σαρελάκου, ὁ Ξένης Σαχίνης, ὁ Γιάννης Ψυχοπαίδης καὶ πολλοὶ ἄλλοι.

Ὁριμος καλλιτέχνης πιά, ὁ Γραμματόπουλος δημιούργησε ξυλογραφίες τεραστίων διαστάσεων καὶ μὲ ἐιδικῆς ἐπινόησης χρωματικὲς κλίμακες ποὺ βραβεύθηκαν διεθνῶς. Εἶχε τὸ βλέμμα του προσηλωμένο στὸ ἐλληνικὸ τοπίο τῆς σκιάς καὶ τοῦ ἄπλετου φωτός. Οἱ Δελφοί, ἡ Μάνη, τὸ Σούνιο, ἡ Ἰθάκη καὶ κυρίως τὸ Αἶγαῖο ἦταν τὰ ἀγαπημένα του θέματα. Μάλιστα, γιὰ τὸ ἔργο του *Αἶγαῖο* τιμήθηκε τὸ 1974 μὲ τὸ χρυσὸ μετάλλιο στὴν Μπιενάλε τῆς Φλωρεντίας. Ἐπίσης ἀγαπημένο του θέμα ἦταν ἡ ἐλληνικὴ μυθολογία.

Δημιουργίες λαϊκῆς κουλτούρας

Ὁ Γραμματόπουλος, ἂν καὶ δὲν ἀγάπησε ποτὲ τὴν ἔντονη δημοσιότητα, δὲν ἔπαψε ποτὲ νὰ ἀσχολεῖται μὲ δημιουργίες ποὺ ἄγγιζαν τὸ πλατὺ ἐλληνικὸ κοινό.

Τὸ 1975, φιλοτέχνησε τὸ ἐθνόσημο τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας — αὐτὸ ποὺ μπαίνει στὸ μέσο τῶν σφραγίδων τῶν δημοσίων υπηρεσιῶν καὶ ποὺ φορᾶνε οἱ ὀπλίτες στὰ πηλίτιά τους. Τὸ 1982, φιλοτέχνησε τὸ ἡμερολόγιο τῆς ΑΓΕΤ «Ἡρακλῆς» μὲ θέμα — τί ἄλλο; — «Τὸ Αἰγαῖον». Ὁ Γραμματόπουλος φιλοτέχνησε, τέλος, πολλὰ ἀπὸ τὰ δημοφιλῆ στὸν παιδόκοσμο *Κλασσικὰ Εἰκονογραφημένα* («Περσέας καὶ Ἄνδρομέδα», «Θησέας καὶ Μινώταυρος» κ.ἄ.).

Καταξίωση

Ἔργα τοῦ Γραμματόπουλου ἔχουν παρουσιαστῆ — καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ παρουσιάζονται — σὲ πολλὲς αἰθούσες τέχνης. Τὸ 1995, πραγματοποιήθηκε ἀναδρομικὴ ἔκθεση μὲ τὸ συνολικὸ ἔργο τοῦ χαρακτήρα στὴν Ἐθνικὴ Πινακοθήκη. Τέλος, τὸν Ἰούνιο τοῦ 2003, λίγους μῆνες πρὶν τὸν θάνατό του, ὁ καλλιτέχνης τιμήθηκε καὶ μὲ τηλεκάρτα ποὺ κυκλοφόρησε ὁ ΟΤΕ.

Σημείωση

Οἱ πληροφορίες γιὰ τὴν ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Κώστα Γραμματόπουλου προέρχονται ἀπὸ τὸν Τύπο — κυρίως ἀπὸ τὴν *Ἐλευθεροτυπία* (8/1/2002 καὶ 2/10/2003) καὶ *Τὰ Νέα* (2/10/2003). Οἱ πηγές αὐτὲς εἶναι ἐλλειπεῖς καὶ ἐν μέρει ἀντιφατικές. Ὅποτε ἐνδέχεται τὰ ὅσα παρουσιάζονται ἐδῶ νὰ μὴ εἶναι ἀπολύτως ἀκριβῆ. Ὁ συγγραφέας γνωρίζει τὴν ὕπαρξη ἑνὸς βιβλίου γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Κώστα Γραμματόπουλου (Κ. Γραμματόπουλος, *Ζωγραφικὴ, Χαρακτικὴ*, ἐκδ. Tubis, Ἀθήνα 1993), ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν μπόρεσε νὰ τὸ βρεῖ ἐγκαίρως γιὰ τὴν προετοιμασία ἐτοῦτου τοῦ ἀρθροῦ. Ὁ ἀναγνώστης ἂς δεῖξει κατανόηση καὶ ἐπιείκεια.